

Mecenaat aan de hellenistische hoven

Rolf Strootman

Summary: in the hellenistic age, the most important Greek artistic, scientific and technological developments took place at royal courts. The author first discusses the place of poets, scholars, historians, artists and technicians within the court society. He argues that their position was not principally different from that of other courtiers. They were not 'in the king's service'. Instead, their relation with the royal family was determined by the Greek moral complex of xenia, with its connotations of reciprocity, generosity, honour and equality, and by philia. Writings, works of art, and technical inventions were offered as gifts, for which the king gave return-gifts and favours; this, in turn, increased one's prestige and social status. The author then puts forward several possible motives rulers had for supporting the arts and sciences. First, kings demonstrated that they were generous and hospitable. They also used it as a means for competing with rival courts. By bringing knowledge and famous men of letters from all over the world to the centres of their empires, kings demonstrated how far-stretching their power was. Finally, the culture at the courts was thoroughly Greek, even though the empires of notably the Ptolemies and the Seleucids were ethnically and culturally heterogeneous; by bringing Greek culture to the fore, an imperial elite culture was created and maintained: a cultural 'umbrella' which gave cohesion to their kingdoms.

Inleiding

In de hellenistische periode werd het culturele en intellectuele leven van de Grieken gedomineerd door koningshoven. Met name in de derde eeuw voor onze jaartelling bloeiden literatuur en beeldende kunst, wetenschap en techniek vooral dankzij de grootmoedige patronage van vorsten, prinses en hovelingen. Onder koninklijke bescherming berekende Eratosthenes de omtrek van de aarde, bedacht Aristarchus de bizarre theorie dat de niet aarde maar de zon het

middelpunt van het heelal was, bouwde Hero de eerste stoommachine, tilde Euclides de wiskunde en Archimedes de natuurkunde naar een hoger plan en ontwikkelden Aratus, Apollonius, Callimachus en Theocritus nieuwe literaire vormen.

Patronage van kunst en wetenschap was geen nieuw verschijnsel in de Griekse wereld. Met name in de archaïsche tijd was het gebruikelijk dat dichters, kunstenaars en geleerden voor opdrachtgevers werkten. Het grote voorbeeld voor de patronage door hellenistische koningen lag evenwel veel dichterbij huis, en wel bij hun directe voorgangers, de Argeadische koningen van het prehellenistische Macedonië. Al in de late vijfde eeuw v.Chr. gold de eierzuchtige Macedonische vorst Archelaos (413-399) als een beschermheer van Griekse cultuur; tot zijn hofhouding behoorden voor kortere of langere tijd onder anderen Euripides, Agathon en de schilder Zeuxis.¹ Na een periode van politieke troebelen kwam het Macedonische hofleven opnieuw tot bloei onder Koning Philippus II (359-336), die de gastheer was van Aristoteles. Philippus' zoon Alexander (336-323) werd tijdens zijn plundertochten in Azië vergezeld door een grote schare dichters, kunstenaars en wetenschappers; onder hen Pyrrho, de grondlegger van de sceptische filosofie, en de beroemde beeldhouwer Lysippus, die een belangrijke rol speelde in Alexanders propaganda.

De hellenistische koningen zetten deze traditie voort. Dit deden zij echter op een veel grotere schaal dan in het oude Macedonië het geval was. Dat ligt ook wel voor de hand, gezien de veel grotere omvang, macht en rijkdom van de rijken die na de dood van Alexander ontstonden. De stichters van deze rijken, de Diadochen, waren vóór het begin van Alexanders Aziatische veldtocht nog jongelieden, behorend tot de lagere adel van Macedonië. Na Alexanders dood waren zij wereldheersers. Zij hakten het rijk van Alexander in drie grote stukken en vestigden hun eigen imperia: het Seleucidische, het Ptolemaeïsche en het Antigonidische rijk.

De hoven van deze rijken ontwikkelden zich in betrekkelijk korte tijd tot cultuurcentra zonder weerga. Dichters vonden er opdrachten en een publiek;

¹ Een overzicht van prehellenistische patronage aan het Macedonische hof geeft G. Weber, 'Poesie und Poeten an den Höfen vorhellenistischer Monarchen', *Klio* 74 (1992) 25-77, m.n. pp. 64-5.

architecten werden belast met het ontwerpen van paleizen, fortificaties en zelfs complete steden; beeldhouwers en wandschilders werden aan het werk gezet om paleizen te verfraaien en overwinningen te vereeuwigen; historici boekstaafden veldtochten; filosofen schreven politieke traktaten die aantoonde dat de monarchie de beste staatsvorm was; technici ontwierpen wapentuig en verbazingwekkende *automata*; astronomen en wiskundigen kregen de vrije hand. Dit alles op kosten van de koningen en onder de best mogelijke omstandigheden. De bloeitijd van het koninklijk mecenaat was de derde eeuw v.Chr., een periode die ook in politiek opzicht de bloeitijd van de hellenistische rijken was.

De Ptolemaeën, die vanuit Alexandrië een maritiem, oost-mediterraan imperium bestierden, spanden de kroon. Dat succes wordt primair verklaard door het feit dat het Ptolemaeïsche hof te Alexandrië in letterlijke zin het meest stabiele koninklijke regeringscentrum van de hellenistische wereld was (dit in tegenstelling tot met name de dynastie der Seleuciden, die voortdurend rondreisden en daarbij hun gehele hofhouding achter zich aansleepten). Vergelijking met hoven in andere periodes en gebieden leert dat dergelijke stabiliteit de eerste voorwaarde is voor een bloeiend cultureel hofleven.² Bovendien waren de Ptolemaeën, die het welvarende Egypte beheersten, puissant rijk. Op literair gebied ontstonden aan het hof te Alexandrië de *Argonautica* van Apollonius, de *Aetia* van Callimachus en het merendeel van het oeuvre van Theocritus. Pièce de resistance van de Ptolemaeïsche patronage was evenwel het *mouseion* van Alexandrië en de daarbij behorende bibliotheek, waarin zich honderdduizenden boekrollen bevonden. Dit muzenheiligtom was gesticht door Ptolemaeus I Soter (305-282) maar ontwikkelde zich vooral tot een wereldberoemd centrum van geleerdheid onder zijn zoon en opvolger, de notoire mecenas Ptolemaeus II Philadelphus (282-246). Een belangrijke taak van de geleerden die zich hier bevonden was vermoedelijk het opleiden van prinses en prinsessen, alsmede de zonen van notabelen die als pages (*basilikoi paides*) aan het hof verbleven. Strabo (17.1.8) vertelt dat het *mouseion* gesitueerd was binnen

² Deze vergelijking en conclusie zijn te vinden in F.P. van Oostroms inleiding bij J.T.P. de Bruijn, W.L. Idema en F.P. van Oostrom edd., *Dichter en hof. Verkenningen in veertien culturen* (Utrecht 1986) 7-16.

het uitgestrekte, parkachtige paleizencomplex van de Ptolemaeën, en dus geen deel uitmaakte van de *polis* Alexandrië.

De Ptolemaeën waren niet de enigen die er een dergelijk instituut op nahielden. We weten dat zich in het Syrische Antiochië een koninklijke bibliotheek en later een *mouseion* bevond, en ook in Pergamon en Pella waren koninklijke bibliotheken gevestigd. Want ook de andere hellenistische dynastieën hadden een naam hoog te houden als beschermers van al hetgeen van waarde en weerloos was: de machtige Seleuciden, wier rijk zich in de hoogtijdagen uitstreckte van de Egeïsche Zee tot in het huidige Afghanistan (maar relatief slecht scoorden op het gebied van literaire patronage); de krijgslustige familie der Antigoniden, die een tijdlang Voor-Azië domineerden en vanaf ongeveer 275 v.Chr. neerstreken in Macedonië, van waaruit zij Griekenland en de Balkan in hun macht poogden te brengen; en tenslotte, vanaf omstreeks 250 v.Chr., de niet minder agressieve Attaliden in westelijk Klein-Azië, die vanuit hun stad Pergamon de status van Alexandrië als culturele hoofdstad van de wereld naar de kroon staken. Ook de kleinere, niet-Griekse vorsten in met name Klein-Azië profileerden zich als mecenasen van Griekse cultuur.

In dit artikel staan twee clusters van vragen centraal. Ten eerste: wat waren de motieven van dichters, geleerden en dergelijke lieden om zich naar de hoven te begeven en wat was hun relatie tot de heerser, hun 'opdrachtgever'? Ten tweede: waarom vonden (Macedonische) koningen het zo belangrijk om te investeren in (Griekse) kunst, wetenschap en techniek? Het ligt voor de hand, lijkt me, dat deze heersers – voor het merendeel op eer en macht beluste vechtersbazen – dat niet uitsluitend deden uit onbaatzuchtige liefde voor de kunst en wetenschap. Wat waren hun mogelijke motieven en wat kregen zij voor hun patronage terug? Ik zal me vooral richten op literaire patronage. Alvorens op bovenstaande vragen in te gaan, zal ik eerst enkele woorden wijden aan het hellenistische hof in het algemeen, en aan de stand van het onderzoek naar het koninklijk mecenaat.

Het hellenistische hof

Alle grote hellenistische rijken hielden er een uitgebreide en ingewikkelde hofcultuur op na, en bouwden prestigieuze paleizen. Hellenistische hofcultuur is echter een nog grotendeels braakliggend onderzoeksterrein – alleen de prosopografische aspecten ervan werden uitgebreid in kaart gebracht – en pas in het recente verleden werden enkele studies aan dit onderwerp gewijd.³ Onder historici van het vroegmoderne Europa geldt hofcultuur echter al veel langer als een belangwekkend onderzoeksthema.⁴

Wat zijn de voornaamste karakteristieken van het hellenistische hof? Om te beginnen was het hof natuurlijk de kring van personen rondom de heerser, de *extended family* van de koning, en het centrale bestuurscentrum van de monarchale staat, de plaats waar de politiek ‘gemaakt’ werd. Het hof is dus niet persé gebonden aan een paleis. Met name het hof van de Seleuciden en dat van de

³ Zie onder, noot 6.

⁴ De studie van het hof gaat terug op N. Elias, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie* (Darmstadt en Neuwied 1969), en het minder bekende maar even invloedrijke J. von Krüdener, *Die Rolle des Hofes im Absolutismus* (Stuttgart 1973); onmisbaar bij beide werken is de kritische analyse in J. Duindam, *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court* (Amsterdam 1995). Van belang voor de ontwikkeling van het debat daarna zijn eerst A.G. Dickens ed., *The courts of Europe. Politics, Patronage, and Royalty, 1400-1800* (Londen 1977), en A. Buck, G. Kaufmann, B.L. Spahr en C. Wiedemann edd., *Europäische Hofkultur im 16. Und 17. Jahrhundert* (Hamburg 1981). Talloze monografieën en artikelen, met name deelstudies naar specifieke Europese hoven, of bepaalde aspecten van hofcultuur, verschenen sindsdien; een uitstekend overzicht daarvan is J. Duindam, ‘De herontdekking van het vorstelijk hof’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 108.3 (1995) 361-76; cf. *id.*, ‘Het hof als kijkdoos van het civilisatieproces’, *Sociologische Gids* 95 (1995) 213-31. Vermeldenswaardig zijn verder nog: H. Trevor-Roper, *Princes and Artists. Patronage and Ideology at Four Habsburg Courts 1517-1633* (Londen 1976); A.G. Dickens ed., *The Courts of the Italian Renaissance. Politics, Patronage, and Royalty, 1400-1800* (Londen 1977); S. Bertelli ed., *Le Corti Italiane del Rinascimento* (Milaan 1985); R.G. Asch en A. Birke edd., *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650* (Londen en Oxford 1991); V. Bauer, *Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Versuch einer Typologie* (Tübingen 1993); J.H. Elliott en L.W.B. Brockliss, *The World of the Favourite* (2000).

Antigoniden waren mobiele hoven. De Ptolemaeën daarentegen, bleven wel meestal op de dezelfde plaats, Alexandrië.⁵

De 'vrienden' van de koning, de *philoi*, de hovelingen die de centrale elite van de rijken vormden, waren vrijwel uitsluitend Grieken en Macedoniërs.⁶ Zij waren met de heerser en elkaar verbonden door vriendschapsbanden. Niet-Grieken werden zoveel mogelijk buitengesloten, al kenden alle koninkrijken buiten het koninklijk hof diverse invloedrijke lokale elites. Aan het hof kwamen de macht en het prestige van de monarchie samen en werden herverdeeld onder de gunstelingen en vrienden van de heerser. Als gevolg daarvan bestond aan het hof een voortdurende concurrentie en rivaliteit tussen hovelingen en facties van hovelingen. Bepalend voor de status die men binnen de hofhiërarchie bezat, was de mate waarin men toegang kon krijgen tot de persoon van de heerser, wat tot uitdrukking werd gebracht door middel van een ingewikkeld systeem van semiformele eretitels en privileges, en het uitwisselen van geschenken tussen de vorst en de hovelingen en tussen hovelingen onderling. Daarnaast had het hof een belangrijke legitimerende betekenis. Het hof was de plek waar de vorst zich vertoonde en waar het prestige van het koningschap aanschouwelijk werd

⁵ Hellenistische paleizen: I. Nielsen, *Hellenistic Palaces. Tradition and Renewal* (Aarhus 1994); G. Brands en W. Hoepfner edd., *Basileia. Die Paläste der hellenistischen Könige* (Mainz am Rhein 1996).

⁶ Over de hellenistische hofgemeenschap: H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopografischer Grundlage* I-II (Munich 1926); W. Peremans et al., *Prosopographia Ptolemaica VI: La cour* (Leuven 1950), m.n. nrs. 14479-14636; L. Mooren, *The Aulic Titulature in Ptolemaic Egypt. Introduction and Prosopography*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren 37.78 (Brussels 1975), cf. *id.*, *La hiérarchie de cour ptolemaïque* (Louvain 1977). W. Heckel, *The Marshalls of Alexander's Empire* (London and New York 1992); M.B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings* I-II (Athens 1996); G. Weber, 'Interaktion, Repräsentation und Herrschaft. Der Königshof im Hellenismus', in: A. Winterling ed., *Zwischen Haus und Staat* (München 1997); I. Savalli-Lestrade, *Les philoi royaux dans l'Asie hellénistique* (Genève 1998). Een uitzonderlijke aanzet tot analyse is G. Herman, 'The court society of the Hellenistic age', in: P. Cartledge, P. Garnsey, E. Gruen edd., *Hellenistic Constructs. Essays in Culture, History, and Historiography* (Berkeley, Los Angeles, London 1997) 199-224, cf. L. Mooren, 'Korruption in der hellenistischen Führungsschicht', in: W. Schuller ed., *Korruption im Altertum. Konstanzer Symposium, Oktober 1979* (Munich and Vienna 1982) 93-101. Zie ook de literatuur genoemd in noot 10.

gemaakt door middel van ceremonieel, iconografie, pracht en praal, en militair vertoon. Het hof was als het ware het podium waarop het theater van het koningschap werd opgevoerd. Tevens was het een platform waarop de concurrentie met andere hoven werd aangegaan.

Recent onderzoek

De vragen die ik in de inleiding formuleerde – wat was de plaats van mecenaat binnen het koninklijk hof en wat waren de motieven van heersers en schrijvers om met elkaar in zee te gaan? – lijken voor de hand liggend maar zijn dat niet. Tot voor kort namelijk vonden moderne geleerden de vraag naar de relatie tussen hellenistische literatuur en hellenistische hofcultuur niet verschrikkelijk interessant (in tegenstelling tot onderzoekers van Romeinse literatuur). Dit was hoofdzakelijk te wijten aan de populaire opvatting dat hellenistische dichtkunst *l'art pour l'art* was, vervaardigd in ivoren torens, welke heersers ter beschikking stelden aan dichters om klaarblijkelijk geen andere reden dan dat het hun behaagde dit te doen. Men meende dat het nauwgezette, soms speelse en gekunstelde, van erudiete allusies aan elkaar hangende werk van met name Alexandrijnse dichters weinig maatschappelijke relevantie bezat, behalve dan dat het eenieder vrij stond ervan te genieten (vooropgesteld dat de lezer voldoende ontwikkeld was om het allemaal te begrijpen). Deze notie hangt samen met een andere opvatting die eveneens tegenwoordig ter discussie staat, namelijk de opvatting dat het na de klassieke tijd bergafwaarts ging met de Griekse literatuur.⁷ Verantwoordelijk voor de moderne notie van de ivoren toren is met

⁷ 'The extension of Macedonian control ... marked the end of an epoch; and literary decline accompanied political decay.' Deze notie – hier typerend geformuleerd door D.E.W. Wormel in 1969 – gaat vooral terug op U. von Willamowitz-Moellendorfs invloedrijke *Hellenistische Dichtung* uit 1924. Meer recentelijk ziet men dezelfde opvatting bij A.W. Bulloch in diens bijdrage over hellenistische literatuur in *The Cambridge History of Classical Literature* (1989). De veronderstelde inferioriteit van hellenistische literatuur ten opzichte van klassieke literatuur wordt de laatste decennia echter door velen ter discussie gesteld, het meest hartstochtelijk door G.O. Hutchinson, *Hellenistic Poetry* (Oxford 1988). Het onderwerp mag zich nu verheugen in hernieuwde belangstelling van de kant van letterkundigen. Een goed overzicht van recente

name een epigram van de scepticus Timon van Phlius uit de derde eeuw v.Chr. Daarin noemt Timon het *mouseion* van de Ptolemaeën laatdunkend 'de vogelkooi van de Muzen'.⁸ Het gedichtje wordt steevast in handboeken aangehaald zodra het *mouseion* ter sprake komt. Wat er meestal niet bij wordt verteld, is dat Timon een gunsteling was van koning Antigonos Gonatas, een aartsvijand van de Ptolemaeën.⁹ Dus of dit spotdicht inzicht geeft in hoe tijdgenoten in het algemeen over het *mouseion* dachten, is maar zeer de vraag.

Dat er een verband bestaat tussen koninklijke patronage en de aard en inhoud van hellenistische literatuur wordt tegenwoordig beter onderkend. Met name letterkundigen hebben de afgelopen decennia getracht hellenistische literaire teksten te relateren aan de sociale en culturele context waarbinnen ze werden geproduceerd en, in eerste instantie, geconsumeerd: het koninklijk hof. Een vroege poging daartoe is de mooie verzameling essays die Frederick Griffiths in 1979 publiceerde onder de programmatische titel *Theocritus at Court*. Griffiths richtte zijn aandacht op die gedichten van Theocritus waarvan de inhoud uitdrukkelijk betrekking heeft op de monarchie en waarin Theocritus' respectieve patroons met naam en toenaam worden geprezen (de dichter werkte voor de Syracusaanse heerser Hiero II en voor de vroege Ptolemaeën). Het probleem is echter, dat het merendeel van de bewaard gebleven hofpoëzie uit deze periode nu juist *niet* expliciet over de monarchie gaat *c.q.* de lof zingt van individuele heersers – al bleven voldoende lofdichten bewaard om iedere twijfel weg te nemen dat dit een veel voorkomend verschijnsel was. Bij de (op het eerste gezicht) niet-ideologische gedichten is het natuurlijk veel lastiger aan te tonen wat de relatie is met het hofleven. Een eerste poging om die relatie in kaart te brengen deed Graham Zanker. In 1983 suggereerde hij dat de Ptolemaeën opdracht gaven Griekse poëzie te produceren als medicijn tegen het gevoel van ontheemding, waaraan de Griekse en Macedonische inwoners van Alexandrië en

benaderingen biedt M. Hose, 'Der alexandrinische Zeus. Zur Stellung der Dichtkunst im reich der ersten Ptolemäer', *Philologus* 141 (1997) 46-64, 46-64 en 47-8. De eerlijkheid gebiedt overigens te zeggen dat de meningen aangaande de genietbaarheid van hellenistische dichtkunst nog steeds verdeeld zijn.

⁸ Timon fr. 12 Diels, *ap Ath.* 1.22 d.

⁹ Een recente uitzondering op de regel is G. Shipley, *The Greek World After Alexander, 323-30 BC* (Londen en New York 2000) 241.

Egypte zouden lijden. Deze 'heimweethese' is misschien bizar, maar bijzonder is wèl dat Zanker er vanuit gaat dat óók de niet-ideologische poëzie op instigatie van heersers ontstond. In 1986 publiceerde Zanker bovendien het invloedrijke *Realism in Alexandrian Poetry. A Literature and its Audience*. Sindsdien is de belangstelling voor het thema 'dichter en hof' flink toegenomen. Belangrijke recente monografieën zijn Gregor Webers taaie *Dichtung und höfische Gesellschaft* (1993) en Alan Camerons smeüige *Callimachus and his Critics* (1995), twee zeer dikke en zeer geleerde studies naar de plaats van dichters aan het vroeg-Ptolemaeïsche hof.¹⁰ Ook wordt tegenwoordig steeds meer duidelijk dat veel hellenistische poëzie die op het eerste gezicht niet propagandistisch van aard is, toch vaak 'verborgen' ideologische boodschappen bevat. Bovendien vervulde deze poëzie waarschijnlijk een functionele rol binnen het hofsysteem, bijvoorbeeld omdat zij werd voorgedragen tijdens koninklijke symposia of ter gelegenheid van publieke festiviteiten die met het koningschap verband hielden. De nieuwe interesse in hellenistische literatuur is echter vooral literatuurhistorisch en niet historisch van aard.

In de geschiedwetenschap staat het thema hofcultuur sinds enkele decennia volop in de belangstelling. Die belangstelling richt zich met name op de Europese hoven ten tijde van Renaissance en Ancien Régime. Mecenaat is een belangrijk subthema. Het is gebleken dat in het vroegmoderne Europa de tweedeling tussen enerzijds autonome kunst en wetenschap, anderzijds kunst en wetenschap met politiek-propagandistische bedoelingen niet bestond. Dat is een moderne

¹⁰ F.T. Griffiths, *Theocritus at Court* (Leiden 1979); G. Zanker, *Realism in Alexandrian Poetry. A Literature and its Audience* (London etc. 1987); G. Weber, *Dichtung und höfische Gesellschaft. Die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten drei Ptolemäer* (Stuttgart 1993); A. Cameron, *Callimachus and his Critics* (Princeton 1995). Weber publiceerde daarnaast nog over hellenistisch mecenaat: 'Herrscher, Hof und Dichter. Aspekte der Legitimierung und Repräsentation hellenistischer Könige am Beispiel der ersten drei Antigoniden', *Historia* 44 (1995) 283-316. Andere recente studies waarin een link gelegd wordt tussen dichter en hof zijn onder meer E.-R. Schwinge, *Künstlichkeit von Kunst. Zur Geschichtlichkeit der alexandrinischen Poesie* (München 1986); K.J. Gutzwiller, 'Callimachus' Lock of Berenice. Fantasy, Romance, Propaganda', *AJPh* 113 (1992) 359-385; M. Hose, 'Der alexandrinische Zeus. Zur Stellung der Dichtkunst im reich der ersten Ptolemäer', *Philologus* 141 (1997) 46-64; A. Kerkhecker, 'Dichter und Dichtung am Ptolemäerhof', *A&A* 43 (1997) 124-44; S.A. Stephens, 'Callimachus at court', in: M.H. Harder ed., *Hellenistica Groningiana III: Genre in Hellenistic Poetry* (Groningen 1999) 167-185.

conventie. Het wordt steeds duidelijker dat vorstelijke, politiek gemotiveerde patronage de stuwende kracht was achter de wetenschappelijke en artistieke ontwikkelingen van de Renaissance, en aan deze ontwikkelingen beslissend richting gaf.¹¹ Galileo Galilei, zoals een historicus het stelde, 'fixed one eye on the moons of Jupiter and the other on his patron.'¹² Galileo en zijn collega's vormden aan de Renaissancehoven waar zij deel van uitmaakten niet een aparte categorie van hovelingen. Ik zal verder niet ingaan op mecenaat in deze periode. Wel is het zo, dat de beweringen die hierna volgen voor een belangrijk deel gebaseerd zijn op het vergelijken van de hellenistisch-Griekse met de vroegmoderne Europese hoven.

De plaats van dichters, geleerden en kunstenaars in de hofgemeenschap

Terug naar de hellenistische wereld dus. Ook daar blijkt steeds meer dat wetenschappelijk en artistiek mecenaat geheel verweven was met de overige aspecten van hofcultuur. De positie van kunstenaars en wetenschappers aan de hellenistische hoven was niet fundamenteel anders dan die van andere hovelingen. De rol als hoveling was verweven met de rol als kunstenaar of wetenschapper. Zij hadden, uiteraard, specifieke professionele taken, waaronder het bieden van vermaak aan de koning en zijn gasten, en, met name in het geval van dichters, het actief bijdragen aan de koninklijke propaganda. Regelmatig kregen zij ook verantwoordelijke politieke, diplomatieke of militaire

¹¹ Zie met name G.F. Lytle en S. Orgel edd., *Patronage in the Renaissance* (Princeton 1981); W.F. Kent, P. Simons, J.C. Eade edd., *Patronage, Art, and Society in Renaissance Italy* (Oxford en New York 1987); Kettering, S., 'Gift-giving and patronage in Early Modern France', *French History* 2 (1988) 133-51; B.T. Moran ed., *Patronage and Institutions. Science, Technology, and Medicine at the European Court, 1500-1750* (Rochester en Woodbridge 1991); M. Biagioli, *Galileo, Courtier. The Practice of Science in the Culture of Absolutism* (Chicago en Londen 1993); D. Griffin, *Literary Patronage in England, 1650-1800* (Cambridge 1996); D. Mateer ed., *Courts, Patrons and Poets. The Renaissance in Europe: A Cultural Enquiry. Volume I* (London 2000).

¹² B.T. Moran, 'Patronage and institutions. Courts, universities, and academies in Germany: An overview, 1550-1750', in: Moran *op. cit.*, 169. Cf. M. Biagioli, 'Galileo's system of patronage', *History of Science* 28 (1990) 1-61 en Biagioli 1993, *op.cit.* n. 11.

bevoegdheden. De geleerde Onesicritus van Astypalaea, een leerling van Diogenes, hielp Alexander de weg te vinden in India. De filosoof en staatsman Demetrius van Phalerum was vanaf 307 v.Chr. behalve leraar van prinsen ook politiek adviseur van Ptolemaeus Soter en raakte actief betrokken bij factiestrijd aan het hof van Alexandrië. Koning Antigonus Gonatas benoemde de stoïsche filosoof Persaeus tot militair gouverneur van de Acrocorinthus. Met name filosofen (maar ook bijvoorbeeld de architect Sostratus van Cnidus, de ontwerper van de Vuurtoren van Pharos) dienden hun patronen als diplomaat. Omgekeerd zijn er ook vele voorbeelden van hovelingen en heersers die literatuur schreven. Er loopt kortom, slechts een vage scheidslijn – en misschien wel helemaal geen scheidslijn – tussen de ‘gewone’ hoveling en, bijvoorbeeld, de hofdichter.

Ik kom nu bij de eerste van mijn twee hoofdvragen: wat waren de motieven van dichters, geleerden, kunstenaars en anderen om hun talenten in dienst van de machthebbers te stellen? Alvorens in te gaan op die vraag eerst aandacht voor een hardnekkig misverstand. Ik bedoel de opvatting dat in de hellenistische periode de *polis* in verval raakte en dat daardoor dichters en andere professionele intellectuelen geen andere keus hadden dan de patronage van vorsten te zoeken. Dat genoten ze als vanouds ook in de steden. Het is beslist niet waar dat in de hellenistische tijd de *poleis* zwaar in verval raakten omdat zij onderhorig werden aan koningen. Hoewel de koninkrijken in politiek en militair opzicht machtiger waren dan afzonderlijke steden, bleven de *poleis* steeds *de iure*, en meestal ook *de facto*, autonome staten, met behoud van de gebruikelijke democratische instituties, zelfs wanneer ze binnen de grenzen van koninkrijken gelegen waren. Er was dan ook geen gebrek aan stedelijke festivals, lokale en internationale spelen, en andere gelegenheden waarbij dichters hun talenten tonen konden. Ook stadsburgers hadden epigrammen van node. Voor filosofen en wetenschappers bestond bovendien de mogelijkheid om door het geven van lezingen en onderwijs in het eigen onderhoud te voorzien. Kortom, er bestonden zeker alternatieven voor koninklijke patronage. Mogelijk namen de kansen van schrijvers om buiten de context van een koninklijk hof in hun inkomen te voorzien zelfs toe – in de eerste plaats door de groei van het aantal Griekse steden (denk aan de vele stedenstichtingen in Voor-Azië) en in de tweede plaats door de opkomst van stedelijke elites, waarvan de leden, al dan niet in navolging

van de heersers, zich ook als weldoeners profileerden (al komt dit laatste proces na de derde eeuw pas echt goed op gang).

Athene, met haar Lyceum en Academie, bleef ook in na de klassieke tijd een intellectueel centrum van de eerste orde. Het betekent wel iets dat lieden als Zeno en Theophrastus – toch niet de eersten de besten – uitnodigingen om naar het Alexandrijnse hof te komen afsloegen omdat zij Athene prefereerden.¹³ Menige moderne beschouwer is gezwicht voor de verleiding om te roepen dat de grote Zeno, uitvinder van het stoïcisme, in Athene bleef omdat hij vreesde in dienst van een koning zijn intellectuele vrijheid te verliezen. Dat is onjuist. Als er in de oudheid één filosofische stroming is geweest die lippendienst gaf aan de macht, dan is het wel de stoa, met Zeno voorop. Of neem de wijsgeer Strato: die gaf een prestigieuze baan als hoofd van het *mouseion* van Alexandrië op om in Athene het Lyceum te gaan leiden.¹⁴ Overigens werd het Atheense Lyceum mogelijk door koningen gesponsord.¹⁵

Niettemin konden behalve Athene (en later Rhodos) de meeste steden, en de elites in die steden, niet concurreren met de veel rijkere koningen, die er dan ook in slaagden de meeste ‘grote namen’ aan zich te binden. Dezen werden als het ware uit de steden weggekocht. Of ze vertrokken op eigen initiatief naar de hoven te Alexandrië, Seleucië, Antiochië, Pergamon of Pella, omdat ze meenden dat daar betere kansen voor hen lagen (wat ook zo was). Met andere woorden: koningen kaapten bij de steden vooral de kwaliteit weg. Niet voor niets beschreef Flavius Philostratus (*ca.* 170-*ca.* 245 n.Chr.) het Ptolemaeïsche hof als ‘een tafel in Egypte waaraan de meest vooraanstaande mannen van de wereld worden uitgenodigd’.¹⁶

Dat de namen van deze vooraanstaande mannen, de ‘grote namen’ van de hellenistische kunst, wetenschap cultuur, verbonden zijn met koningshoven en zelden met *poleis*, betekent dus dat zij uit vrije keus aan die hoven de voorkeur gaven. Dat is ook niet zo uitzonderlijk. Veel Grieken en Macedoniërs trachtten in deze periode een plaatsje te bemachtigen binnen de kringen van hovelingen die de heersers omringden, of in hun legers. Aan het hof bevond men zich in het

¹³ Zeno: Diog. 7.6; Theophrastus: Diog. 5.37.

¹⁴ Diog. 5.58.

¹⁵ Diog. 4.38-9; 5.67.

¹⁶ Phil. *Levens van de Sofisten* 1.22.524.

centrum van de macht. Daar waren privileges, rijkdom en status te verkrijgen. Bovendien was het hof was bij uitstek de plaats waar de grenzen tussen sociale lagen doorbroken konden worden, met name in de dynamische beginfase van de hellenistische geschiedenis.

Dichters en wetenschappers onderscheidden zich daarin niet van andere hovelingen. Evenmin als andere hovelingen waren zij werknemers op de loonlijst van de koning. Evenals andere hovelingen waren zij waren met de heerser en zijn familie verbonden door vriendschapsbanden – niet zonder reden was de contemporaine term voor hovelingen *philoï*. Werken ‘in loondienst’ werd beschouwd als laakbare dienstbaarheid; binnen de veel eervollere vriendschapsrelatie waren alle betrokken partijen vrij en gelijkwaardig – óók wanneer die relatie *de facto* ongelijkwaardig was.¹⁷

De werken die dichters en anderen maakten gaven zij de koning ten geschenke. Zo schonk Archimedes de Ptolemaeën het ontwerp van een waterschroef, droeg Eratosthenes zijn traktaat over de omvang van de aarde op aan Ptolemaeus Euergetes, en noemde de botanist Crataeus een door hem ontdekte medicinale plant *mitridatia* ter ere van zijn beschermheer Mithridates Eupator van Pontus. De beloningen die in ruil werden ontvangen, werden niet gezien als betalingen maar als tegengeschenken. Van heersers werd, meer dan van wie dan ook, verwacht dat zij vrijgevig en gastvrij waren. Wie zich bij een heerser verdienstelijk maakte, kon rekenen op ruimhartige tegenprestaties. Die beloningen waren niet misselijk. Theocritus prees Ptolemaeus Philadelphus als de beste geldschietter die een vrij man zich maar wensen kon;¹⁸ naar verluid ontving Strato van Lampsacus de astronomische som van tachtig talenten ten geschenke als dank voor het onderwijzen van de kinderen van Ptolemaeus Soter.¹⁹

De tegenprestatie was deels immaterieel. Een succesvol dichter die erin slaagde door te dringen tot de *inner circle* van een vorst of tot de vorst zelf, kon gunsten en privileges verwerven voor zichzelf, zijn familie en zijn vrienden.

¹⁷ G. Herman, *Ritualised Friendship and the Greek City* (Cambridge etc. 1987); D. Konstan, *Friendship in the Classical World* (Cambridge 1997).

¹⁸ Theocr., *Id.* 14.

¹⁹ Diog. 5.58.

Anaxarchus van Abdera, bijvoorbeeld, een aanhanger van Democritus, wist heel handig gebruik te maken van zijn kennis van het atomisme omdat Alexander de Grote geïnteresseerd was in dat onderwerp en daarover graag met een kenner wilde discussiëren. Het leverde Anaxarchus geen windeieren op: wie erin slaagde toegang te krijgen tot de persoon van de koning, bij voorkeur op regelmatige basis, stond hoog in de hiërarchie van het hof en kon, mits redelijk en gedoseerd, de koning om gunsten vragen (vandaar ook dat lijfartsen van hellenistische koningen veel macht en invloed bezaten). Om bij de vorst in de gunst te geraken en toegang te krijgen tot de koninklijke symposia, diende men op te vallen. Dat laatste verklaart mijns inziens mede het innovatieve streven dat hellenistische kunst en wetenschap kenmerkt, en het erudiete, maniëristische karakter van de hellenistische hofliteratuur. Het verklaart ook de extreme competitie die naar verluid de werksfeer in het Ptolemaeïsche *mouseion* vergalde.

Bovendien leverde het werken voor een koning en diens 'inner circle' reusachtig prestige op. Het is mogelijk dat dit laatste voor veel cliënten van de koning een belangrijker factor was dan het ontvangen van materiële vergoedingen. We weten niets van de economische positie van, bijvoorbeeld, dichters aan het Ptolemaeïsche hof. We kunnen er dus ook niet voetstoots van uitgaan dat zij voor hun broodwinning van koninklijke weldoenerij afhankelijk waren. In ieder geval was het ontvangen van geschenken van heersers, en de associatie met personen met een hoge status, óók statusverhogend.

Een derde voordeel, tenslotte, was het feit dat men aan het hof verzekerd was van een publiek dat zowel erudiet als invloedrijk was. Tijdens symposia en andere festiviteiten die de vorst voor zijn vrienden en gasten organiseerde, werd nieuwe poëzie voorgedragen en werden wetenschappelijke en technische ontdekkingen gepresenteerd. Omdat de vrienden van de koning deel uitmaakten van wijdvertakte *philia*-netwerken vormde het hof de kern van een internationale sociale infrastructuur waardoor poëzie en ideeën verder verspreid konden worden.

Theocritus en Hieron

Het verblijf van dichters en wetenschappers aan het hof moet, zoals hierboven betoogd, gezien worden in het licht van de aloude Griekse gastvriendschap, het morele complex van *xenia* met zijn connotaties van vrijgevigheid, gastvrijheid en wederkerigheid. Van koningen werd, meer dan van andere stervelingen, verwacht dat zij vrijgevig en gastvrij waren. (Het omgekeerde kwam trouwens ook voor: toen koning Ptolemaeus VI Philometor van de troon werd gestoten, week hij uit naar Rome, waar hij onderdak vond in het huis van een frescoschilder die eerder als gast in het paleis van Philometor had verbleven.)

Het verband tussen mecenaat en *xenia* wordt fraai geïllustreerd door de zestiende *Idylle* van Theocritus. Dit intrigerende gedicht is opgedragen aan de Syracuseaanse heerser Hieron II (regeerde 270-215 v.Chr.). Daarin krijgt Hieron van Theocritus de bij een vorst passende lof toegezwaaid. Maar *Idylle* 16 gaat ook expliciet over de relatie tussen dichter en patroon.²⁰ Om te beginnen benadrukt Theocritus de vrijgevigheid die de ideale heerser nu eenmaal kenmerkt (regels 22-9): Wat is het nut van geld dat ongeteld in een kist ligt? vraagt de dichter zich af. Geld moet rollen! Een man van eer is *qualitate qua* gul en gastvrij. (In een ander gedicht, *Idylle* 14, zegt Theocritus van Ptolemaeus Philadelphus dat deze 'vrijgevig voor velen [is], zoals het een koning betaamt, en niet weigert wat hem wordt gevraagd.') Theocritus verbindt op ingenieuze wijze zijn eigen dichterschap met dat van Pindarus, die lang geleden gastvrijheid genoot aan het hof van een eerdere Syracuseaanse vorst, Hieron I (478-468 v.Chr.). *Idylle* 16 wordt in de literatuur vaak opgevat als een *Bettelgedicht*, een poging van de arme poëet Theocritus, nog aan het begin van zijn carrière, om bij Hieron een voet tussen de deur te krijgen. De argumenten daarvoor zijn echter weinig overtuigend. Wel is het ten minste zo, dat Theocritus van Hieron een tegengeschenk verlangt voor dit encomium. Om dit verzoek kracht bij te zetten benadrukt hij de wederkerigheid, en wel het feit dat een dichter de aangewezen persoon is om de faam van een heerser wereldkundig te maken. De dichter is een soort makelaar in *kleos*. Want wie zou zich nog de langharige zonen van Priamus herinneren, of Achilles, of Odysseus, als niet een dichter hun daden in woorden

²⁰ Ik baseer mij deels op Griffiths 1979 (*op.cit.* n. 10), pp. 9-50.

had omgezet? Nu, dankzij de poëzie, is zelfs de naam van Odysseus' zwijnenhoeder wijd en zijd bekend (r. 30-57). Hieron – de Achilles van de moderne tijd, zoals Theocritus hem noemt (r. 73) – heeft evenzeer een dichter van node om zijn glorie te verspreiden en te vereeuwigen. Hoe groter de reputatie van die dichter, des te beter. Omgekeerd heeft de dichter van zijn kant baat bij het werken voor een 'grote' patroon: omdat diens reputatie op de dichter zelf afstraalt, en omdat deze hem voorziet van een 'groot' onderwerp. Beide partijen, patroon en cliënt, profiteren want zij verwerven in gelijke mate roem door hun samenwerking.

Motieven van heersers

Maar hoe wordt die roem dan precies verworven? Het ligt, zeker als het gaat om het geschreven woord, voor de hand dan direct te denken in termen van propaganda en heerserlof. Deels is die associatie terecht. Sommige vormen van kunst zijn nu eenmaal bij uitstek geschikt voor het bedrijven van expliciete propaganda: poëzie, historiografie, beeldende kunst, (politieke) filosofie. Expliciete propaganda werd dan ook in al deze genres volop bedreven. Filosofen schreven traktaten over het koningschap; dichters schreven lofdichten op heersers, hun verwanten en hun vrienden. Dat laatste gebeurde vaker dan tegenwoordig doorgaans wordt verondersteld: lofpoëzie is niet bepaald een genre is dat veel kans maakt overgeleverd te worden; niettemin is er een relatief behoorlijke hoeveelheid van dergelijke poëzie bewaard gebleven. Behalve Theocritus deinsde ook de grote Callimachus er niet voor terug heersers, soms letterlijk, de hemel in te prijzen.²¹ Daarnaast behandelden dichters en andere schrijvers allerlei thema's die zijdelings met de monarchie verband hielden.

²¹ Van Callimachus, die aan het vroeg-Ptolemaeïsche hof verbleef, kennen we niet minder dan zeven (fragmenten van) panegyrische gedichten ter ere van het Ptolemaeïsche huis: de *Hymne aan Delos*, de *Hymne aan Zeus*; *De lok van Berenice* (fr. 110), een lofzang op het huwelijk van Ptolemaeus II en Berenice (fr. 392) en op de vergoddelijking van Berenice (fr. 228), een elegie aan Magas en Berenice (fr. 388), en het zogeheten *Charites Epigram* (*Ep.* 51), benevens encomiastische tussenteksten in de *Hymnes* 1, 2 en 4, en drie overwinningsodes voor leden van het koninklijk hof (één vorstin en twee hovelingen).

Hellenistische hofliteratuur was, heel algemeen gesteld, fundamenteel anders dan klassieke literatuur. Zij was in veel opzichten eerder verwant aan de poëzie van het archaische Griekenland. Zij werd geproduceerd en (in eerste instantie) geconsumeerd binnen aristocratisch milieus in plaats van in een *polis*-context. Dat stelde andere eisen aan poëzie en proza. Dichters dienden zich toe te leggen op typische 'hofonderwerpen', zoals de mythologische thema's die *en vogue* waren aan het hof (met name aan het koningschap gerelateerde godheden als Zeus, Apollo en Heracles treden veelvuldig op in Alexandrijnse poëzie). Ook mime of bucolische fantasieën waren naar de smaak van hovelingen. In de wetenschap werd eveneens aangesloten bij de wensen van het hof. Technici en uitvinders vervaardigden *automata* om de vorst en zijn vrienden te vermaken, en legden zich verder toe op de ontwikkeling van wapens (de wetenschap der ballistiek nam een hoge vlucht). Nadrukkelijk met de monarchie verband hield was ook het streven van geografen en (stoïsche) filosofen om in hun werk een zekere 'wereldeenheden' te construeren. De aan alle hoven gepropageerde stoïsche wijsbegeerte stelde het universum voor als een geordende, harmonieuze kosmos, een beeld dat nauw aansloot bij de universalistische machtsaanspraken in de monarchale ideologie, waarbij de heerser werd voorgesteld als een ordenend principe, vergelijkbaar met de stoïsche Zeus. In die zin ook het astrologische gedicht *Phaenomena* van de gevierde Aratus (hoveling van koning Antigonos Gonatas) worden begrepen.

Maar ondanks de directe of indirecte verheerlijking van de heerser en zijn dynastie, moet de belangrijkste ideologische betekenis van mecenaat toch een andere geweest zijn. Want het leeuwendeel van de aan het hof geschreven teksten die wij nu nog kennen, was *niet* nadrukkelijk propagandistisch van inhoud. Opvallend in Theocritus' 'model' van de relatie tussen vorst en dichter, dat ik hierboven besprak – een model waarin gastvriendschap en wederkerigheid de centrale motieven zijn – is dat de inhoud van de poëzie *niet* doorslaggevend wordt geacht. Hoewel Theocritus Hieron wel degelijk lof toezwaait, zijn die loftuitingen ook vrij obligaat: Hieron is een ontzagwekkende krijgsman die de Carthagers, de barbaarse vijanden van de Siciliaanse Grieken, in de pan hakt en zo orde, rust en vrede creëert. Het voornaamste belang van hofliteratuur voor de

heerser lag dan ook niet zozeer in de *inhoud* daarvan, maar in het mecenaat zelf. Deze stelling zal ik hieronder in vijf punten uitwerken.

Om te beginnen toonde een heerser door zich als mecenas te profileren zijn gastvrijheid en grootmoedigheid – eigenschappen die een ‘ideale’ heerser kenmerkten. Ook bewees hij ontwikkeld te zijn en goede smaak te bezitten. Daarbij presenteerde de heerser zich niet alleen als weldoener van *individuele* kunstenaars en wetenschappers, maar van de kunst en de wetenschap in het algemeen: onder vorstelijke bescherming bloeiden kunst en wetenschap, zoals alles opbloede in de gelukzalige situatie van orde en harmonie welke gecreëerd en gegarandeerd werden door de heerser.

Een tweede belangrijk punt was het feit dat het prestige van de kunstenaars, schrijvers en wetenschappers die deel uitmaakten van de entourage van een vorst, in zekere zin aan het prestige van die vorst werd toegevoegd: gedichten, kunstwerken, uitvindingen, en wetenschappelijke traktaten die aan de vorst ten geschenke werden gegeven, werden zijn eigendom.

Een van de functies van het hof was dat het diende als platform voor concurrentie met andere hoven. Naar goed Grieks gebruik gunden de koningen van de respectieve dynastieën elkaar het licht in de ogen niet. Eerzucht was zo ongeveer de belangrijkste drijfveer achter hun handelen en bepaalde de internationale politiek. De koninkrijken waren onderling verwickeld in een permanente, door een diepgewortelde agonistische mentaliteit ingegeven concurrentieslag. Zo stuurden koningen, net als steden, zorgvuldig getrainde atleten naar de panhelleense spelen, en probeerden zij elkaar af te troeven in de pracht van hun paleizen, de praal van hun hofceremonieel, de luister van hun krijsroem, weldoenerij en bouwheerschap. En natuurlijk bestreden zij elkaar ook letterlijk te vuur en te zwaard. De Seleuciden bijvoorbeeld, voerden in de ongeveer tweehonderd jaar dat hun imperium wat voorstelde tien oorlogen tegen de Ptolemaeën, vijf tegen de Antigoniden, en vier tegen de Attaliden (op een totaal van circa vijfenveertig geattesteerde afzonderlijke Seleucidische oorlogen van enige omvang). Ook mecenaat was een middel om elkaar de loef af te steken. Vandaar dus dat heersers uit waren op *kwaliteit*, en niet (want daarvoor is ook geen enkele aanwijzing) op volgzame propagandamakers die zij naar hun pijpen konden laten dansen. De roem van de dichter vergrootte in zekere zin ook de

roem van de heerser onder wiens bescherming hij werkte, zoals we zagen in de paragraaf over Theocritus.

Maar mecenaat betekende ook simpelweg *macht*. De pogingen van een heerser om de belangrijkste artistieke en wetenschappelijke ontwikkelingen van zijn tijd te laten plaatsvinden in *zijn* naam en aan *zijn* hof, toonde zijn macht en zijn invloed. Het was verwant aan het politiek-militaire streven om grondgebied, bevolkingen en kapitaal te beheersen. Het aantrekken van kunstenaars en geleerden uit de gehele wereld was een vorm van 'symbolic attainment of the world (border)'. Deze notie (afkomstig van de assyrioloog Liverani)²² behelst onder meer het principe dat het hof *c.q.* het paleis fungeerde als een soort microkosmos, waar de gehele wereld symbolisch tezamen kwam, en waardoor de enorme macht van de heerser centraal aanschouwelijk werd gemaakt. Het is met name van toepassing op de Ptolemaeën, wier hof, zoals gezegd, stabiel was dan die van hun concurrenten. In Alexandrië werden kunstschaten verzameld, met name uit Egypte. Frans archeologisch onderzoek laat nu zien wat al kon worden vermoed: dat zich in Alexandrië veel Egyptische monumenten bevonden, die niet nieuw gemaakt waren, maar als trofeeën van de Ptolemaeïsche macht vanuit Egypte naar de hoofdstad waren geslept. Die hoofdstad was en bleef echter een volstrekt Griekse stad. Bovendien bevond zich in Alexandrië de grootste bibliotheek ter wereld, waarin men alle geschreven boeken uit alle continenten wenste samen te brengen. In het *mouseion* verzamelde men (geografische, geometrische, historische en etnologische) kennis van de wereld en haar volkeren. Joodse schriftgeleerden verbleven aan het Ptolemaeïsche hof om de heilige boeken van de Israëlieten in het Grieks te vertalen, de Egyptische priester Manetho kreeg opdracht kennis van het faraonische Egypte te boekstaven (dat laatste overigens in navolging van de Seleucidenvorst Antiochus I, die oud-Mesopotamische kennis liet optekenen door de Babylonische priester Berossus). Men vond er tuinen en parken waarin exotische dieren en planten werden verzameld. En men vond er geleerden, dichters en kunstenaars uit de gehele Griekse wereld.

²² M. Liverani, *Prestige and Interest. International Relations in the Near East ca. 1600-1100* (Padua 1990); cf. *idem*, 'The ideology of the Assyrian Empire', in: M.T. Larsen ed., *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires* (Copenhagen 1979) 297-317.

Griekse cultuur

Dat brengt mij op een laatste opmerkelijke karakteristiek van het hellenistische hofmecenaat: het feit dat al hetgeen de vorsten beschermden zo ontzettend Grieks was. Niet-Grieken ontbraken vrijwel volledig onder degenen die van het mecenaat profiteerden. We kennen maar drie uitzonderingen op die regel, de hierboven reeds genoemde Manetho, Berossus en de vertalers van de *Septuagint*; maar zij bedienden zich in hun werk van het Grieks. In het *mouseion* van Alexandrië bestudeerden filologen Homerus; Alexandrijnse dichters maakten er een sport van in de vergetelheid geraakte varianten van Griekse mythen op te duiken. Uit sommige Alexandrijnse poëzie spreekt een afkeer van alles wat Egyptisch was. Kortom, koningen beschermden niet zozeer cultuur en wetenschap, maar *Griekse* kunst en wetenschap, en steunden bijna obsessief de studie van Grieks cultureel erfgoed. En dat terwijl de hellenistische rijken waren opgebouwd uit zovele en zo uiteenlopende volkeren en culturen. Het is te eenvoudig om dit, met Zanker,²³ toe te schrijven aan 's heersers bezorgdheid om het gevoel van ontheemding waaraan de Grieken in Noord-Afrika en Azië zouden hebben geleden. Maar het komt wel in de buurt. Want waar de promotie van Griekse cultuur wel degelijk voor zorgde, was het ontstaan en consolideren van een duidelijke elitecultuur, juist *omdat* de hellenistische rijken cultureel zo gemêleerd waren. De hellenistische rijken waren, *qua* staatsvorm, imperia. Door de gehele geschiedenis heen speelt in imperia cultuur (bewust of onbewust) een bepalende rol in het creëren van cohesie binnen de staat.²⁴ Een van de belangrijkste karakteristieken van imperia, de hellenistische inclusie, is namelijk de combinatie van enerzijds een cultureel en etnisch heterogene bevolking,

²³ G. Zanker, *Realism in Alexandrian Poetry. A Literature and its Audience* (Londen etc. 1987) 20-2, en *id.* 'The nature and origin of realism in Alexandrian poetry', *A&A* 29 (1983) 125-45; cf. M. Hose, 'Der alexandrinische Zeus. Zur Stellung der Dichtkunst im reich der ersten Ptolemäer', *Philologus* 141 (1997) 46-64.

²⁴ M. Mann, *The Sources of Social Power I* (Cambridge 1986). Cf. E. Hobsbawm en T. Ranger edd., *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983); P. Nora, *Les lieux de mémoire* I-IV (Parijs 1984-1987).

anderzijds een etnisch en cultureel homogene heersende elite.²⁵ In de hellenistische rijken bepaalde deelname aan de Griekse cultuur wie wel en wie niet tot de heersende klasse van het imperium behoorde. Met name speelden Griekse cultureel erfgoed, Griekse symbolen en Griekse taal een bepalende rol bij het construeren van de kring der hovelingen als sociale groep. Hellenistische hovelingen waren, met name aan het begin van de periode, afkomstig uit de gehele Griekse wereld, van Sicilië tot de Pontus. De Griekse cultuur die aan de hoven ontstond was een geünificeerde, kosmopolitische cultuur, waarin de regionale eigenaardigheden die de Grieken van de klassieke tijd van elkaar scheidden, werden gladgestreken, ook in de taal. Tegelijkertijd werd hierdoor de groep zoveel mogelijk gesloten voor niet-Grieken. Gaandeweg maakten, mede daarom, lokale elites in de provincies zich tot op zekere hoogte de Griekse elitecultuur ook eigen. Aldus fungeerde de kosmopolitische 'hellenistische' cultuur als bindmiddel van deze heterogene rijken, terwijl de verschillende culturele identiteiten van de onderdanen overigens bleven voortbestaan (dit in tegenstelling tot de 'traditionele' definitie van 'hellenisme', die zegt dat het Nabije Oosten diepgaand door de Griekse cultuur werd beïnvloed, een notie die met name in de jaren tachtig terecht ter discussie is gesteld).²⁶ Koninklijk mecenaat

²⁵ De eerste moderne systematische studie van het fenomeen imperium is S.N. Eisenstadt, *The Political System of Empires* (Londen en New York 1963), nu tamelijk verouderd en omstreden. Drie latere, meer invloedrijke studies zijn Mann 1986 (*op.cit.* n. 24), M.W. Doyle, *Empires* (Ithaca etc. 1986) en het populaire P. Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York 1988). Latere werken zijn veelal studies naar een bepaald imperium in een bepaalde periode. In drie recente studies wordt evenwel opnieuw getracht imperia onderling te vergelijken: A. Pagden, *Lords of all the World. Ideologies of Empire in Spain, Britain and France, c.1500-c.1800* (New Haven etc. 1995), T. Sowell, *Conquests and Cultures. An International History* (New York 1998) en D. Lieven, *Empire. The Russian Empire and its Rivals* (Londen 2000). Onmisbaar bij de studie van imperia, hoewel daarop niet primair gericht, is ook C. Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990* (Cambridge, Mass., 1990).

²⁶ Zie met name P. Briant, 'Colonisation hellénistique et populations indigènes: I La phase installation', *Klio* (1978); 'Colonisation hellénistique et populations indigènes: II Renforts grecs dans les cités hellénistiques d'Orient', *Klio* (1982); 'Des Achéménides aux rois hellénistiques: continuités et ruptures (Bilan et propositions)', *ASNP* (1979) 1376-1414; 'The Seleucid Kingdom, the Achaemenid Empire and the History of the Near East in the first millennium BC', in: P. Bilde *et al.* edd., *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom* (Aarhus 1990) 40-65. A. Kuhrt en

van Griekse kunst en wetenschap toonde, bewust of onbewust, dat het koninklijk hof het epicentrum was van deze samenbindende cultuur.

Universiteit Leiden

Instituut voor Geschiedenis

Postbus 9515

2300 RA Leiden

S. Sherwin-White ed., *Hellenism in the East. The Interaction of Greek and non-Greek Civilizations From Syria to Central Asia after Alexander* (Londen 1987). Een poging tot synthese is A. Kuhrt en S. Sherwin-White, *From Samarkhand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire* (Londen 1993).